

УДК 159.923.2-053.5(045)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6\(60\)-1235-1247](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6(60)-1235-1247)

Герасімова Наталія Євгеніївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (095) 512-3382, <https://orcid.org/0000-0001-5455-4891>

Герасімова Інна Володимирівна кандидат педагогічних наук, транзакційний аналітик, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (095) 512-33-71, <https://orcid.org/0000-0003-3981-1428>.

РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Самосвідомість у початковій школі – це процес усвідомлення дитиною себе як особистості, розуміння своїх здібностей, рис характеру, емоцій, а також своєї ролі у колективі. Цей процес починається з елементарного розмежування себе з навколишнім світом та поступово ускладнюється, включаючи уявлення про власні можливості та обмеження. Самосвідомість та самооцінка – нерозривно пов'язані складові «я-концепції» людини. Вони взаємно впливають одне на одного, формуючи цілісне уявлення про себе. Самосвідомість – це складний психологічний процес усвідомлення людиною себе як особистості, тобто власного «Я». Він включає: усвідомлення своїх фізичних якостей, усвідомлення психічних властивостей і станів, усвідомлення своїх здібностей, усвідомлення своїх рис характеру, усвідомлення мотивів і цінностей, усвідомлення своєї соціальної ролі. Розвиток самосвідомості в учнів початкової школи – це тривалий і багатогранний процес, який вимагає терпіння, розуміння, систематичної роботи. Створення умов для цього розвитку є запорукою формування адекватної самооцінки, яка стане міцним фундаментом для успішного життя дитини.

Отже, розвиток самосвідомості є необхідною умовою для формування адекватної самооцінки, тоді як адекватна самооцінка, у свою чергу, стимулює подальше самопізнання та розвиток самосвідомості. Самооцінка у молодших школярів – це складне психологічне утворення, яке активно формується протягом початкової школи і має вирішальне значення для подальшого розвитку особистості дитини. Вона є своєрідним «фільтром», через який дитина сприймає себе, свої успіхи та невдачі, свої стосунки з оточуючими. Формування адекватної самооцінки у молодших школярів є однією з ключових задач початкової освіти,

адже вона безпосередньо впливає на їхню навчальну діяльність, соціальну адаптацію та психологічний комфорт. Важливою умовою для розвитку адекватної самооцінки є цілеспрямований розвиток самосвідомості. Проблема самооцінки учнів початкової школи має бути вирішена для забезпечення досягнення учнем успіхів. Серед особистісних утворень, що обумовлюють поведінкові та індивідуально-психологічні особливості людини, ключове значення належить самооцінці. Від самооцінки дитини залежить характер спілкування, відносини з іншими людьми, успішність її діяльності, подальший розвиток особистості. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень самооцінки, сучасна психологія скоріше свідчить про складність будови і детермінації цього утворення, ніж про достатність накопичених знань. Саме тому проблема виникнення і розвитку самооцінки є однією з центральних проблем становлення особистості молодшого школяра.

Ключові слова: молодший шкільний вік, образ власного «Я», самооцінка, самосвідомість.

Gerasimova Natalia Eugenievna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, tel.: (095) 512-3382, <https://orcid.org/0000-0001-5455-4891>

Gerasymova Inna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Transactional Analyst, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (095) 512-3371, <https://orcid.org/0000-0003-3981-1428>

DEVELOPMENT OF SELF-AWARENESS AS A CONDITION FOR FORMING SELF-ESTEEM OF YOUNG SCHOOL STUDENTS

Abstract. Self-awareness in elementary school is the process of a child becoming aware of himself as a person, understanding his abilities, character traits, emotions, as well as his role in the team. This process begins with the elementary distinction of himself from the surrounding world and gradually becomes more complicated, including an idea of his own capabilities and limitations. Self-awareness and self-esteem are inextricably linked components of a person's «self-concept». They mutually influence each other, forming a holistic view of themselves. Self-awareness is a complex psychological process of a person's awareness of themselves as a person, that is, their own «I». It includes: awareness of one's physical qualities, awareness of

mental properties and states, awareness of one's abilities, awareness of one's character traits, awareness of motives and values, awareness of one's social role. development of self-awareness in elementary school students is a long-term and multifaceted process that requires patience, understanding, and systematic work. Creating conditions for this development is the key to forming adequate self-esteem, which will become a solid foundation for a child's successful life.

Therefore, the development of self-awareness is a necessary condition for the formation of adequate self-esteem, while adequate self-esteem, in turn, stimulates further self-knowledge and the development of self-awareness. Self-esteem in younger schoolchildren is a complex psychological formation that is actively formed during primary school and is of decisive importance for the further development of the child's personality. It is a kind of «filter» through which a child perceives himself, his successes and failures, his relationships with others. The formation of adequate self-esteem in younger schoolchildren is one of the key tasks of primary education, because it directly affects their educational activities, social adaptation and psychological comfort. An important condition for the development of adequate self-esteem is the purposeful development of self-awareness. The problem of self-esteem of primary school students must be solved to ensure the student's success. Among the personal formations that determine the behavioral and individual psychological characteristics of a person, self-esteem is of key importance. The nature of communication, relationships with other people, the success of their activities, and the further development of the personality depend on the child's self-esteem. However, despite a significant number of studies on self-esteem, modern psychology rather indicates the complexity of the structure and determination of this formation than the sufficiency of the accumulated knowledge. That is why the problem of the emergence and development of self-esteem is one of the central problems of the formation of the personality of a younger schoolchild.

Keywords: younger school age, «self-image», self-esteem, self-awareness.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну увагу психологів до феномену самооцінки, її природа, структура та механізми формування залишаються однією з найскладніших і недостатньо вивчених проблем у психології. Ця складність посилюється динамічністю самооцінки, її залежністю від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Особливо гостро це питання стоїть у молодшому шкільному віці, коли самооцінка активно формується і закладає фундамент для подальшого розвитку самосвідомості особистості. Від того, наскільки вчасно і правильно буде скоригована або підтримана самооцінка дитини, залежить її подальший шлях. Про значимість даної проблеми свідчить той факт, що багато авторитетних психологічних теорій, такі, як психоаналіз, біхевіоризм або гуманістична психологія, не обійшли увагою цю проблему,

розглядаючи адекватність самооцінки дітей молодшого шкільного віку як основне новоутворення кризи семи років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на те, що вивченню самосвідомості та її впливу на формування самооцінки присвячена велика кількість наукових робіт, зміст цього поняття залишається настільки невизначеним і неоднозначним, що в різних дослідженнях йому притаманний різний концептуальний сенс. З іншого боку, з цих досліджень можна виділити ряд моментів, важливих для розуміння сутності самооцінки, а саме:

- самооцінка як компонент самосвідомості (Я-концепції) пов'язана з іншими її компонентами – самовідношенням, самопізнанням, саморегулюванням;
- два головні процеси входять в поняття самооцінки – оцінка та емоція;
- самооцінка пов'язана з мотивами, цілями, ціннісними орієнтаціями людини;
- самооцінка виступає як механізм саморегуляції;
- самооцінку можна розглядати з двох сторін – як процес і як результат;
- самооцінка як процес передбачає внутрішню складову і порівняння з іншими людьми, нормою або еталоном;
- самооцінка виступає одночасно і як процес, і як результат цього процесу;
- основними структурними компонентами самооцінки є: суб'єкт, предмет, критерій, підстава, характер;
- самооцінка як процес – завжди порівняння своїх якостей або себе в цілому з якими-небудь критеріями. В якості критерію можуть виступати ідеали, засвоєні норми, соціально культурні стандарти, оцінки інших людей тощо.
- самооцінка нерозривно пов'язана з потребами, інтересами, мотивами, цілями і стандартами людини, від якої і залежить вибір критерію;
- сутність процесу самооцінювання полягає в оцінці релевантності того чи іншого уявлення про себе – його зіставлення з особистими інтересами, смислами, цінностями і в оцінці конгруентності – співвіднесення даного подання з особистими стандартами і цілями;
- самооцінку необхідно відрізнити від емоційних переживань, які вона викликає. Емоційна насиченість самооцінки визначається тим, наскільки усвідомлення тієї чи іншої якості відповідає потребам та інтересам людини, сприяє досягненню мети діяльності.
- самооцінка як результат має дворівневу структуру: рівень приватних самооцінок («робочих», конкретно-ситуативних) і рівень стійкої, узагальненої, глобальної самооцінки;
- загальна самооцінка має складну структуру, представляє комбінацію, ієрархію приватних самооцінок в значущих областях діяльності;
- можливий рух як від приватної самооцінки до загальної, так і навпаки – від загальної до приватної;

– загальна самооцінка відображає стійке усвідомлення власної цінності і значущості, яке, сформувавшись, може існувати відносно незалежно від приватних самооцінок.

Отже, самооцінка є одним із основних та важливих утворень особистісно-ціннісної сфери в молодшому шкільному віці, яке забезпечує формування самосвідомості особистості, усвідомлення своєї ролі в суспільстві, та забезпечує успішне подолання будь-яких труднощів в навчальній діяльності школяра.

Мета статті – дослідження особливостей розвитку самосвідомості молодшого школяра як умови формування його самооцінки.

Виклад основного матеріалу. Молодший шкільний вік вважається початковим етапом формування особистості. Особливе місце в періоді дитинства займає початкова школа. Дитина в цьому віці починає усвідомлювати й узагальнювати свої переживання, формується внутрішня соціальна позиція, більш стійка самооцінка і відповідне їй ставлення до успіху і невдачі в діяльності. Самооцінка виникає на основі знань і думок про себе.

У психологічній літературі поряд з поняттям самооцінки широко використовуються такі терміни, як «самосвідомість», «самоповага», «самоставлення», «почуття власної гідності», «самоприйняття», «самоєфективність», «Я-концепція», «образ-Я», «задоволеність собою», «почуття власної компетентності», які одними авторами розглядаються як синоніми, а іншими вживаються в різних значеннях. Більшість поглядів про суть самооцінки знаходяться між уявленнями про те, що самооцінка – генералізоване відчуття, афективна оцінка «Я», у якій відбиваються самоцінність і самоприйняття особистості, і уявленнями, що самооцінка – це сума оцінок специфічних властивостей або якостей, іманентних «Я», які зважуються і структуруються в глобальну самооцінку. У вітчизняній психології низка учених (М. Й. Боришевський, Т. В. Говорун, О. Є. Гуменюк, І. Д. Бех) представляє образ-Я як систему, нижня сходинка якої складає неусвідомлене емоційне ставлення до себе, вище розташовані – усвідомлення і самооцінка окремих властивостей і якостей, потім цілісний образ-Я, складений з приватних самооцінок і, нарешті, загальна система ціннісних орієнтацій особистості [4, 5, 8, 2].

Самооцінка відображає всю палітру внутрішніх діалогів різноманітних «Я» в сукупності, яка являє собою унікальне утворення, яке можна визначити як «цілісно множинне Я»: «Я актуальне – Я можливе», «Я – інші в мені», «Я для інших – Я для себе», «Моє Я – Моє Ти», «Я зараз – Я в минулому», «Я тілесне – Я психологічне», «Я сьогодні – демонстроване Я». Розглядаючи самооцінку як провідний компонент саморегуляції, дослідники розкривають можливості і види її регулятивних функцій. Регулятивні функції самооцінки поділяються на власне оцінні, контрольні, стимулюючі, блокуючі і захисні, підкреслюючи також, що самооцінка не тільки виконує адаптаційні функції, але і виступає в якості

фактора мобілізації людиною своїх сил, реалізації прихованих можливостей, творчого потенціалу. Самооцінку можна поділити за її тимчасовою віднесеністю: прогностична самооцінка здійснює регуляцію активності особистості на самому початковому етапі діяльності, коригуюча самооцінка служить в якості контролю в ході виконання діяльності, ретроспективна самооцінка використовується суб'єктом на заключному етапі діяльності для оцінки підсумків, досягнутих рівнів розвитку, наслідків вчинків і у визначенні суб'єктом перспектив свого розвитку [1].

А. Бандура, головною функцією самооцінки вважає сигнальну, аналізуючи самооцінку як суб'єктивний зворотний зв'язок, сигналізуючий про адекватність дій людини, про те, що в житті все гаразд або, навпаки, негаразд. Якщо індивід справляється з обставинами, долає труднощі, цей зворотний зв'язок буде позитивним, якщо ж людина не відповідає на «виклики», уникає труднощів, то самооцінка стає негативною. У свою чергу висока самооцінка стає своєрідним «підсилювачем», фасилітатором досягнення мети, в той час як низька самооцінка призводить до закріплення захисної, обережної поведінки [10]. Структура самооцінки представлена двома компонентами – когнітивним і емоційним. Перший відображує знання людини про себе, другий – її ставлення до себе як міру задоволеності собою. У процесі самооцінювання ці компоненти функціонують в нерозривній єдності. Знання про себе, отримані суб'єктом в соціальному контексті, наповнюються емоціями, сила і напруженість яких визначається значимістю для особистості оцінюваного змісту.

Основу когнітивного компонента самооцінки становлять операції порівняння себе з іншими людьми, зіставлення своїх якостей з виробленими еталонами, фіксація можливої неузгодженості цих величин. У ранньому віці у дітей відзначається слабкий розвиток когнітивного компонента самооцінки, в образі самого себе завищена емоційна складова, що відображає глобально-позитивне ставлення дитини до себе, запозичене з відносин дорослих. Вступаючи в молодший шкільний вік, дитина усвідомлює тільки сам факт, що вона існує. Поки що вона по-справжньому нічого не знає про себе, про свої якості. Прагнучи бути, як дорослий, дитина в початкових класах часто не враховує своїх реальних можливостей. Вона попросту приписує собі всі позитивні, схвалювані дорослими якості, часто навіть не знаючи, в чому вони полягають.

Розвиток справжньої самооцінки починається з реалістичних оцінок дітьми своїх умінь, результатів своєї діяльності та конкретних знань. Менш об'єктивно в цей період діти оцінюють якості своєї особистості. Учні схильні переоцінювати себе, на що їх направляють переважно позитивні оцінки оточуючих їх дорослих. Для того щоб навчитися правильно оцінювати себе, дитина повинна спочатку навчитися оцінювати інших людей, на яких вона може

дивитися зі сторони. А це відбувається далеко не відразу. У цей період, оцінюючи однолітків, дитина просто повторює думки, висловлені про них дорослими. Те ж саме відбувається і при оцінюванні себе.

Вважаючи самооцінку найбільш складним продуктом свідомої діяльності дитини, можна зазначити, що її вихідні форми є прямим відображенням оцінок дорослих, а справжня самооцінка з'являється тоді, коли вона наповнюється новим змістом, завдяки «особистій участі» в її виробництві самої дитини. Розвиток у дитини здатності оцінювати себе психологи співвідносять з такими феноменами, як самовиділення та прийняття себе в розрахунок; з виникненням етичних інстанцій, що обумовлюють довільність поведінки; з появою уявлень про свої можливості за Х. Хекхаузенем [11].

По мірі інтелектуального розвитку дитини долається пряме прийняття оцінок дорослих, починається процес опосередкування їх власним знанням себе. Молодші школярі в основному вірно усвідомлюють свої переваги і недоліки, враховують ставлення до них зі сторони суспільства. Це має величезне значення для подальшого розвитку особистості, свідомого засвоєння норм поведінки, слідування позитивним зразкам. З віком дитина оволодіває більш досконалішими способами оцінювання, її знання про себе розширюються і поглиблюються, інтегруються, стають більш усвідомленими, посилюється їх спонукально-мотиваційна роль; емоційно-ціннісне ставлення до себе також диференціюється, стає виборчим і набуває стабільність.

Отже, без усвідомлення себе як особистості в усіх сферах своєї діяльності, без вміння самостійно оцінювати себе, а не лише слідувати оцінкам дорослих в дитини не може розвиватися адекватний рівень самооцінки. На відміну від попередніх періодів життя дитини, у початковій школі спілкування з однолітками починає грати все більш істотну роль у процесі формування самооцінки школяра. Дорослий – це недосяжний еталон, а з ровесниками можна себе порівнювати. При обміні оцінними впливами виникає певне ставлення до інших дітей і одночасно розвивається здатність бачити себе їх очима. Уміння дитини аналізувати результати власної діяльності прямо залежить від його вміння аналізувати результати інших дітей. Так, у спілкуванні з однолітками складається здатність оцінювати іншу людину, яка стимулює формування самооцінки. Важливе місце в оцінці однолітків у будь-якому віці займають їх ділові якості, навички та вміння, що забезпечують успішність спільної діяльності, а також моральні якості.

Учіння молодшого школяра першочергово спрямоване на інтелектуальний розвиток, однак паралельно розширює кругозір дитини, формується її світогляд, який сприяє моральному на соціальному становленню, що прямо впливає на формування самооцінки. Становлення самооцінки у дітей відбувається протягом першого навчального року, причому процес відбувається в межах формування

цілісної «Я-концепції». Незріла ситуативна самооцінка, не пов'язана із змістовним уявленням про себе, з'являється раніше, ніж «Я-концепція». Лише у поєднанні зі сформованою «Я-концепцією» самооцінка стає значно стійкішою і позаситуативною, при цьому змістовні розбіжності між ними не виявляються. Ранній «образ Я» з'являється у зв'язку із «кризою семи років», оскільки до цього віку визрівають когнітивні передумови для його формування. В цьому віці дитина відходить від безпосереднього, злитого відчуття себе, її стосунки із самою собою опосередковуються. Під час першого навчального року обсяг «образу Я» дитини збільшується в два рази [3].

Аналізуючи психологічні передумови формування самооцінки у дітей молодшого шкільного віку визначено, що молодші школярі емоційно вразливі. Відбувається диференціація сором'язливості, яка виявляється в реагуванні на людину, думка якої має значення для них. Розвивається почуття самолюбства, що виявляється в когнітивному реагуванні на приниження їх гідності й позитивне емоційне переживання за визнання їх позитивних особистих якостей. Розвитку моральних почуттів сприяє перебування учнів у колективі, об'єднаному спільною навчальною діяльністю. Розвивається почуття симпатії, важливе для утворення малих груп, з яких складаються колективи. Дітям властиві наслідування й підвищене навіювання, що як позитивно, так і негативно впливають на засвоєння норм і правил поведінки. У зв'язку з недостатнім розвитком самосвідомості, малим життєвим досвідом діти можуть наслідувати небажані форми поведінки: грубість, недисциплінованість тощо. В інших випадках, коли вони беруть за взірець поведінку улюбленого вчителя, авторитетних для них дорослих, наслідування і підвищене навіювання полегшує засвоєння норм і правил поведінки. У цей період зростає роль особистого прикладу дорослих, учителя [7].

Т. М. Титаренко стверджує, що розвиток самооцінки дітей у молодшому шкільному віці відбувається переважно завдяки спілкуванню з оточуючими, порівнянню себе з ровесниками на основі достатня розвинутих пізнавальних можливостей, у молодших школярів виникає інтерес до себе, виявлення й оцінка власних можливостей. З самооцінкою тісно пов'язаний рівень домагань, соціальні очікування, тобто прогнозування людиною оцінювання себе з боку інших. Між самооцінкою та соціальними очікуваннями існує постійний взаємозв'язок, взаємовплив. Особливу роль соціальні очікування відіграють у розвитку та формуванні взаємин у дитячих групах, групових формах поведінки [9].

Успішне навчання, усвідомлення своїх здібностей і умінь якісно виконувати різні завдання навпаки приводять до становлення почуття компетентності – нового аспекту самосвідомості в молодшому шкільному віці. Якщо почуття компетентності в навчальній діяльності не формується, у дитини знижується самооцінка і виникає почуття неповноцінності, її особистісний

розвиток спотворюється. Діти самі усвідомлюють важливість компетентності саме в сфері навчання. Описуючи якості найбільш популярних однолітків, молодші школярі вказують, в першу чергу, на розум і знання.

Для розвитку у дітей правильної самооцінки і почуття компетентності необхідне створення в класі атмосфери психологічного комфорту і підтримки. Основними параметрами самооцінки дитини молодшого шкільного віку є ступінь її адекватності, стійкість та висота. Самооцінку характеризують за такими параметрами: за рівнем – висока, середня та низька; за співвіднесенням з реальними успіхами – адекватна та неадекватна (завищена та занижена); за особливостями будови – конфліктна та безконфліктна.

Т. В. Говорун виділяє три основних види самооцінок дитини з позиції адекватності: адекватна самооцінка, завищена самооцінка, занижена самооцінка. Під адекватністю розуміють відповідність самооцінки об'єктивним проявам особистості, а у навчальній діяльності – збіг самооцінки з рівнем практичного здійснення навчального завдання. Якщо дитина недооцінює себе в порівнянні із наявними даними, говорять про наявність у неї заниженої самооцінки, і, навпаки, коли вона переоцінює свої можливості, результати діяльності, особистісні якості – про завищену [6].

Активність, винахідливість, почуття гумору, товариськість – якості, що властиві дитині із адекватною самооцінкою. Вона охоче бере участь в іграх, не ображається, якщо виявилась переможеною і не дражнить інших у разі програшу. Дитина з адекватною самооцінкою задоволена собою. Вона знає про свої сильні сторони, відноситься до себе з повагою, відчуває власну цінність. Дитина із завищеною самооцінкою може вважати, що вона у всьому права. Зазвичай прагне до управління іншими дітьми, розуміючи їх слабкості, але не розуміючи при цьому своїх власних, часто перебиває, ставиться до інших зверхньо, всіма силами намагається звернути на себе увагу. Від дитини із завищеною самооцінкою можна почути: «Я найкращий». При завищеній самооцінці діти часто агресивні, принижують досягнення інших дітей. Самооцінка дитини виявляється не тільки в тому, як вона оцінює себе, але і в тому, як вона відноситься до досягнень інших. Так діти із завищеною самооцінкою не обов'язково розхвалюють себе, але вони охоче критикують все те, що роблять інші [1].

Занижений рівень самооцінки не стимулює особистість до самоорганізації. Якщо у всіх своїх справах дитина зустрічається з невдачею, якщо в порівнянні з іншими дітьми вона завжди відчуває себе гіршою, особливо якщо це підкреслюється дорослими і однолітками у дитини легко виникає почуття невпевненості в собі, формується неадекватна, занижена самооцінка. Дитина з такою самооцінкою боїться брати на себе навіть посильні завдання – бо боїться поразки та переживань, які з нею пов'язані.

Якщо самооцінка дитини занижена, швидше за все, вона тривожна, невпевнена у власних силах. Така дитина весь час підозрює, що її обдурять, образять, недооцінять, завжди очікує гіршого, вибудовує навколо себе «оборонну стіну» недовіри. Вона прагне до самоти, уразлива, нерішуча. Такі діти погано адаптуються до нових умов. При виконанні будь-якої справи налаштовані на невдачу, знаходять нездоланні перешкоди. Діти із заниженою самооцінкою найчастіше відмовляються від нових видів діяльності через страх не впоратися, переоцінюють досягнення інших дітей і не надають значення власним успіхам. Занижена, негативна самооцінка у дитини вкрай несприятлива для повноцінного розвитку особистості. Конфліктна самооцінка є одним з джерел шкільної тривожності. Конфліктна самооцінка виражається в неадекватній реакції на успіх і неуспіх. Вона призводить до виникнення гіпертрофованої потреби в досягненні і ця потреба починає домінувати в мотиваційній ієрархії. Певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість активної діяльності особистості. У кожній людині існує свій оптимальний, або бажаний рівень тривожності – це так звана корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для нього істотним компонентом самоконтролю і самовиховання. Однак, підвищений рівень тривожності є суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості. Прояви тривожності в різних ситуаціях не однакові. В одних випадках люди схили поводитися тривожно завжди і скрізь, в інших вони виявляють свою тривожність лише час від часу в залежності від складних обставин [9].

Поведінка підвищено тривожних дітей молодшого шкільного віку в діяльності, спрямованої на досягнення успіхів, має такі особливості:

- – високотривожні індивіди емоційно гостріше, ніж низькотривожні, реагують на повідомлення про невдачу;
- – високотривожні діти гірше, ніж низькотривожні, працюють у стресових ситуаціях або в умовах дефіциту часу, відведеного на рішення задачі;
- – страх невдачі – характерна риса високотривожних дітей. Цей страх у них домінує над прагненням до досягнення успіху;
- – мотивація досягнення успіхів переважає у низькотривожних дітей. Зазвичай вона переважає побоювання можливої невдачі;
- – для високотривожних дітей більшої стимулюючої силою володіє повідомлення про успіх, ніж про невдачу [3].

У дітей молодшого шкільного віку управління своєю поведінкою здійснюється через ставлення до себе, до своїх можливостей. Розвиток цієї функції самооцінки автор пов'язує зі становленням стійкої самооцінки, в якій кристалізується сформоване ставлення до себе, що і має суттєвий вплив на поведінку. Тому самооцінку можна розглядати як спонукальний механізм, що визначає соціальну активність особистості. Адекватна самооцінка підтримує почуття гідності людини і приносить їй моральне задоволення.

Стійкою вважається самооцінка, яка протягом певного часу залишається незмінною і не залежить від ситуації і зовнішніх чинників. Стійку самооцінку мають суб'єкти, які досягли досить високого рівня розвитку. Як відзначають окремі психологи, з віком збільшується число стійких самооцінок. Характеристика стійкості самооцінки пов'язана з такими її значеннями як:

1) нестійкість, надгнучкість, залежність від ситуації, тимчасового успіху чи неуспіху, оцінок інших;

2) ригідність, нерухливість, стійкий негативний емоційний стан, як наслідок зіткнення двох різноспрямованих тенденцій: потреби зберегти самооцінку і невпевненості в собі, як прояву неуспіху в діяльності. Афект неадекватності – надмірна захисна реакція на неуспіх, яка є наслідком зіткнення завищеної самооцінки особистості та її реальних можливостей. Діти із заниженою самооцінкою не досягають тих результатів, які могли б досягти [9].

Отже, особливістю молодшого шкільного віку є інтенсивне формування самооцінки. Це пов'язується, передусім, зі зміною провідної діяльності дитини із ігрової на навчальну, переживаннями «кризи семи років», входженням у новий шкільний колектив, набуттям нового досвіду спілкування із однолітками та дорослими, оцінкою власних досягнень оточуючими тощо. Самооцінка молодшого школяра характеризується відображенням у ній власної активності дитини, її інтелектуальних можливостей, здатність долати труднощі. Це проявляється в поведінці дитини, в освітньому процесі, а також в її соціальній адаптації.

Висновки. Знання про себе і свої спроможності дитина отримує через оцінки своєї успішності іншими людьми. Механізмом зміни орієнтиру з предметної діяльності на взаємини з іншими людьми виступає зміна форми спілкування. Оцінки і думки людей, що стосуються не його діяльності, а його самого як особистості, орієнтують школяра на сприйняття й оцінки навколишніх в тій же якості. Стаючи інтеріоризованими дитиною, ці оцінки починають виступати критерієм її власної самооцінки.

Самооцінка може бути заниженою, завищеною і адекватною (нормальною). На основі завищеної самооцінки у людини виникає ідеалізоване уявлення про свою особистість, своєї цінності для оточуючих, Вона не бажає визнавати власних помилок, ліні, браку знань, неправильної поведінки, часто стає жорстким, агресивним, незгідливим.

Явно занижена самооцінка веде до невпевненості в собі, боязкості, сором'язливості, неможливості реалізувати свої задатки і здібності. Такі люди зазвичай ставлять перед собою більш низькі цілі, ніж ті, яких могли б досягти, перебільшують значення невдач, гостро потребують підтримки оточуючих, занадто критичні до себе.

Особливості розвитку самосвідомості в початковій школі:

– виникає критичне ставлення до оцінки дорослого і однолітка;

- оцінювання однолітка допомагає дитині оцінювати самого себе;
- учень початкової школи усвідомлює свої фізичні можливості, вміння, моральні якості, переживання і деякі психічні процеси;
- до кінця початкової школи складається правильна диференційована самооцінка, самокритичність;
- розвивається здатність мотивувати самооцінку;
- з'являється усвідомлення себе в колективі та особиста свідомість.

Література:

1. Бабаян, Ю. (2014). Особливості формування самооцінки молодшого школяра. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки, (2.12), 26–30.
2. Бех, І. Д. (2019). Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. Теоретико-методологічні проблеми психології, (1), 7–14.
3. Бех, І. (1993). Вивчення особистості молодшого школяра. Початкова школа, (3), 28–33.
4. Боришевський, М. Й. (2010). Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності. Либідь.
5. Говорун, Т. В. (2001). Соціалізація статі та її вплив на розвиток Я-концепції. Практична психологія та соціальна робота, (3), 45–50.
6. Говорун, Т. В. (2002). Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: автореф. дис. ... доктора психол. наук (19.00.07). Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова.
7. Гордєєва, Ж. (2006). Шляхи та засоби оптимізації виховного впливу батьків на дітей молодшого шкільного віку з підвищеною тривожністю. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, (25), 128–142.
8. Гуменюк, О. Є. (2004). Психологія Я-концепції: навч. посіб. Економічна думка.
9. Титаренко, Т. М. (2013). Сучасна психологія особистості: навч. посіб. (2-ге вид.). Каравела.
10. Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall.
11. Heckhausen, H. (1967). The anatomy of achievement motivation. Academic Press.

References:

1. Babayan, Yu. (2014). *Osoblyvosti formuvannya samootsinky molodshoho shkolyara [Peculiarities of the formation of self-esteem in junior schoolchildren]*. Naukovyi visnyk Mykolayivs'koho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Psykholohichni nauky, (2.12), 26–30 [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D. (2019). *Komponentna tekhnolohiya skhodzhennya zrostayuchoyi osobystosti do dukhovnykh tsinnostey [Component technology of ascending a growing personality to spiritual values]*. Teoretyko-metodolohichni problemy psykholohiyi, (1), 7–14 [in Ukrainian].
3. Bekh, I. (1993). *Vyvchennya osobystosti molodshoho shkolyara [Studying the personality of a junior schoolchild]*. Pochatkova shkola, (3), 28–33 [in Ukrainian].
4. Boryshevskiy, M. Y. (2010). *Doroha do sebe: vid osnov subyektivnosti do vershyn dukhovnosti [The path to self: From the foundations of subjectivity to the heights of spirituality]*. Lybid [in Ukrainian].

5. Hovorun, T. V. (2001). *Sotsializatsiya stati ta yiyi vplyv na rozvytok Ya-kontseptsiyi* [Gender socialization and its influence on the development of the self-concept]. *Praktychna psykholohiya ta sotsial'na robota*, (3), 45–50 [in Ukrainian].
6. Hovorun, T. V. (2002). *Sotsializatsiya stati yak faktor rozvytku Ya-kontseptsiyi* [Gender socialization as a factor in the development of the self-concept] [Doctoral dissertation abstract, National Pedagogical Drahomanov University] [in Ukrainian].
7. Hordeyeva, Zh. (2006). *Shlyakhy ta zasoby optymizatsiyi vykhovnoho vplyvu bat'kiv na ditey molodshoho shkil'noho viku z pidvyshchenoyu tryvozhnistyu* [Ways and means of optimizing the educational influence of parents on junior schoolchildren with increased anxiety]. *Naukovi zapysky Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrayiny*, (25), 128–142 [in Ukrainian].
8. Humeniuk, O. Ye. (2004). *Psykholohiya Ya-kontseptsiyi: Navch. posib.* [Psychology of the self-concept: Textbook]. *Ekonomichna dumka* [in Ukrainian].
9. Titarenko, T. M. (2013). *Suchasna psykholohiya osobystosti: Navch. posib. (2-he vyd.)* [Modern psychology of personality: Textbook (2nd ed.)]. *Karavela* [in Ukrainian].
10. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
11. Heckhausen, H. (1967). *The anatomy of achievement motivation*. Academic Press.

